

כתובת יוונית מנמל יבנה משנת 163 לפנה"ס

אריה כשר

בסתיו 1986 נתגלה על חוף פלמחים, באתר הנמל העתיק של העיר יבנה, שבר של כתובת יוונית בת 15 שורות שנכתבה על גבי אבן-גיר בגודל 23×33 ס"מ. אותיותיה הן בגודל של 1 ס"מ לערך, והמררווחים בין שורותיה הם בשיעור 0.5 ס"מ. תצלומה מובא להלן.

תעתיק הכתובת

1. ΑΛΜΕ.....
2. ΤΙΟΧΟΣΝΕΣΣΩΙΧΑΙΡΕΙΝΠΑΡΑ.....
3. ΩΝΙΩΝΕΔΟΘΗΤΟΚΑΤΑΚΕΧΩΡΙΣΜΕ.....
4. ΑΙΟΙΔΕΔΗΛΩΜΕΝΟΙΕΙΣΙΝΑΤΕΛΕΙΣ.....
5. ΣΚΑΙΟΥΤΟΙΤΩΝΑΥΤΩΝΦΙΛΑΝΘΡΩΠΩΝ.....
6. Θ Μ Ρ ΛΩΙ.....
7. ΙΑΝΤΙΟΧΩΙΕΥΠΑΤΟΡΙΥΠΟΜΝΗΜΑΠΑΡΑ.....
8. ΕΝΙΣΙΔΩΝΙΩΝΠΟΛΛΑΣΧΡΕΙΑΣΠΑΡΕΙΣΧΗΜ.....
9. ΙΠΑΠΩΙΕΝΤΟΙΣΚΑΤΑΤΗΝΝΑΥΤΙΚΗΝΧΡΕΙ.....
10. ΕΠΙΤΑΣΣΟΜΕΝΟΙΣΑΟΚΝΩΣΑΥΤΟΥΣΕΠ.....
11. ΕΡΑΣΟΥΠΡΟΑΓΟΝΕΙΣΤΟΥΣΚΑΤΑΙΓ.....
12. ΔΕΧΑΤ... ΤΩΝΓΕΝ.....
13. ΑΤΩΝΔ.....
14. ΕΝΤΗΣΔ.....
15. ΟΥ.....

* המאמר מוקדש לזכרו של אהרון שדה ז"ל מקיבוץ פלמחים, אשר גילה את הכתובת ושיתפני ביוזמתו בכל ההליכים לחשיפת צפונותיה. הכתובת הובאה לראשונה לידיעת הציבור בכינוס המדעי על מדינת החשמונאים, שנערך בחסותם של המרכזים לחקר ארץ-ישראל ויישובה של יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטאות חיפה ותל-אביב (16 באפריל 1989). מאמר זה מתבסס על הרצאתי באותו כינוס. כהזמנת זו ברצוני להודות לידידי פרופ' בנימין איזק, ראש החוג ללימודים קלאסיים באוניברסיטת תל-אביב, בעל הזכות לפרסום הראשוני של הכתובת, אשר הואיל בטובו למסור לעיוני את השחזור הטקסטואלי של הכתובת כפי שהוצע על-ידו, ועל כן נתן לי לקרוא את כתב-היד של מאמרו על הכתובת שפורסם בגליון האחרון של *IEJ* (Antiochus V Eupator and the Sidonians', *IEJ*, 41, [1991], pp. 132-144) [להלן: איזק, כתובת]. תודה מיוחדת שלוחה גם לידידי פרופ' גצל מ' כהן מאוניברסיטת סינסינטי על הערותיו החשובות בעניין מטבעות לשון מקבילות שיש לכתובת הזו המקורות אחרים, וכן לפרופ' אוריאל רפפורט וד"ר רומן וילק, אשר קראו את כתב-היד של מאמרי והעירו לי הערות מועילות וחשובות. תודתי גם לרפי מאירי מקיבוץ פלמחים, שהיה שותף חשוב לגילוי הכתובת והטיפול בה, וכן ליוסי לוי מרשות העתיקות, אשר הקדישו לי מזמנם לסיור באתר של נמל-יבנה. מספר הכתובת ברשות העתיקות — 583614.

השחזור הטקסטואלי (של בנימין איזק)

-
1.] ΑΛΜΕ [.....
 2. Βασιλεὺς Ἀντίοχος Νέσσωι χαίρειν. παρὰ [τῶν ἐν τῷ τῆς Ἰαμνίας]
 3. λιμένι Σιδωνίων ἐδόθη τὸ κατακεχωρισμέ[νον ὑπόμνημα ἐπει-
 4. δῆ..6..κ]αι οἱ δεδηλωμένοι εἰσὶν ἀτελεῖς [.....14.....]
 5. ...δπως καὶ οὗτοι τῶν αὐτῶν φιλανθρώπων [ἀπολαύονται ἔρρωσο]
 6. vac. 26-7 θμρ' Λωί[ου...]
 7. Βασιλεῖ Ἀντιόχῳ Εὐπάτορι ὑπόμνημα παρὰ [τῶν ἐν τῷ τῆς Ἰαμ-
 8. νίας λιμ]ένι Σιδωνίων· πολλὰς χρείας παρεισχημ[ένων.....]
 9.τῶ]ι πάπῳ ἐν τοῖς κατὰ τὴν ναυτικὴν χρε[ίαν.....]
 10. ...τοῖς] ἐπιτασσόμενοις ἀόκνως αὐτοὺς ἐπ[ήνεσε....9....]
 11. ...7...τὸν πατ]τέρα σοῦ πρόαγον εἰς τοὺς καταιγ[.....]
 12.] ΔΕΧΑΤ [.....] ΤΩΝΓΕΝ [.....]
 13.]ΑΤΩΝΔ [.....]
 14.] ΝΤΗΣΔ [.....]
 15.] ΟΥ [.....]

הערות לשחזור הטקסט

שורה 1: לעניות דעתי, ניתן לשחזר בשורה זו את המלים *τὰ ἐπεσταλμένα* (קרי איגרות, או פקודות), וזאת על-יסוד השוואה למקורות אחרים.¹ ייתכן מאוד כי נרמז כאן שיגור איגרת או איגרות בעבר.²

שורה 2: השלמת המלה *βασιλεὺς* ממש מתבקשת מאליה (השווה גם שורה 7 להלן), שהרי אין להניח כי לשמו של אנטיוכוס לא הוקדם התואר 'מלך'.³

שורה 2-3: בסוף שורה 2 וראשית שורה 3 (השווה גם סוף שורה 7 וראשית שורה 8) ניתן להציע כמו איזק את השחזור: *λιμένι Σιδωνίων* παρὰ τῶν ἐν τῷ τῆς Ἰαμνίας, אך לא מן הנמנע כי אפשר לשחזר גם בצורה שונה במקצת, כגון: *λιμένι Σιδωνίων* παρὰ τῶν ἀπὸ Ἰαμνίας, וראה על כך להלן בדרכי הפרשנות.

שורה 3: השלמת המלה *ὑπόμνημα* נעשתה על-יסוד השוואה למקורות אחרים.⁴ נוסחת הבקשה, או הפנייה, בצורת מזכר היתה כדלהלן: 'לפלוגי, מזכר [=היפומניקה] מאת אלמוני'.⁵ בקשות ופניות בנוסח זה היו מקובלות מאוד במיוחד במצרים, מאז המאה השלישית לפנה"ס, אך הן לא הופנו ישירות למלכים אלא רק אל

1 ראה: C.B. Welles, *Royal Correspondence in the Hellenistic World*, New Haven 1934, No. 5, line 12: [להלן: ולס, התכתבות].

2 שם, מס' 169, שורה 13; מס' 37, שורה 7; מס' 54, שורה 10.

3 השווה לדוגמאות המובאות על-ידי איזק, כתובת, עמ' 133.

4 ראה: קדמוניות, יב 262 וכן: ולס, התכתבות, מס' 70, שורות 2-3 ושם בנספח, עמ' 344-345. והשווה לאפשרויות דומות אחרות שם, מס' 31, שורות 12-13; מס' 37, שורה 6. הצעת השחזור של ב' איזק נשענת אפוא על יסוד מוצק ביותר.

5 עיין: E. Bickerman, *Studies in Jewish and Christian History*, II, Leiden 1976-1980, p. 113

תרגום עברי

1.האיגרות השלוחות [?].....
2. המלך אנטיוכוס לנסוס שלום. מאת הצידונים [אשר
3. בנמל יאמניה] הוגש [מזכר] רשום. מאחר ש[....
4. גם] אלה הנוגעים בדבר הם פטורי-מס.....
5. [כך] שגם הם [יהנו] מאותם החסדים.
6. [היה שלום.] (שנת) 149, (חודש) לוואוס.
7. ל[מלך] אנטיוכוס אופאטור מזכר מאת הצידונים
8. [אשר בנמל יאמניה]: מאחר שניתנו שירותים רבים (על-
9. ידי אבותיהם) [ל...]סבא שלו במסגרת השירות הימי.....
10. ...בצייתם מהר [לכל] ההוראות, אשר עליהן המליץ.....
11.אביןך התקדם אל.....

הפקידות.⁶ מנחם שטרן העיר כי צורת פנייה זו לא היתה עוד מקובלת במצרים במאה השנייה לפנה"ס, כיוון שאז התנסחו הפניות במוזכרים לפי הנוסח: 'לפלוני מאת פלוני', מבלי לציין את המלה 'היפומנימה'.⁷ אך לעומת זאת, בממלכה האנטיגונית במוקדון וכן בממלכה הסלווקית, מוכרת הנוסחה הזו במאות השלישית-השנייה לפנה"ס גם בפניות אל המלכים עצמם.⁸

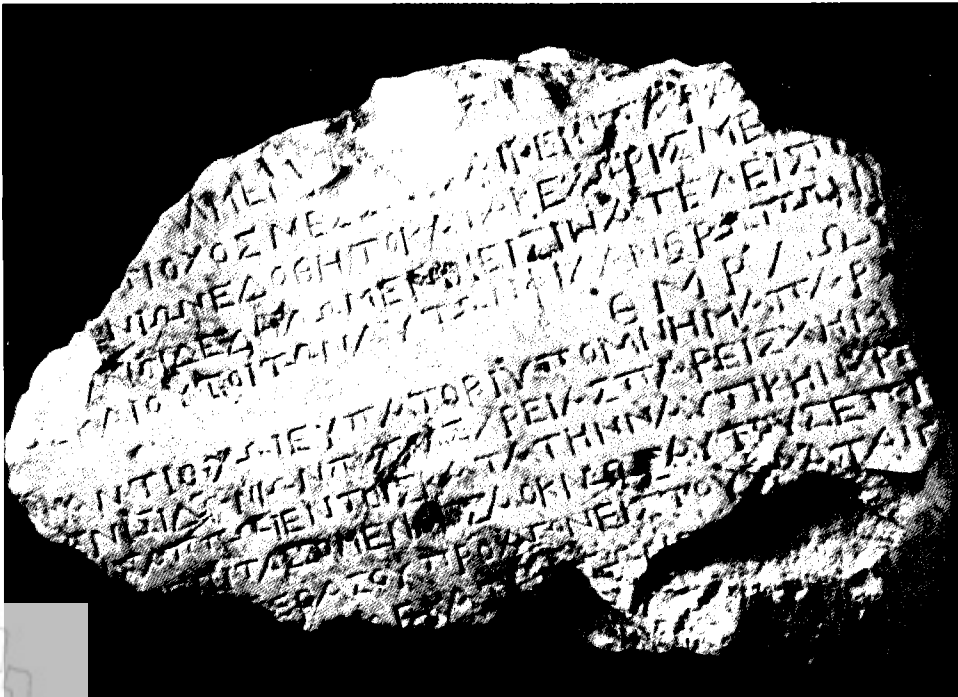
שורה 4: על-יסוד מראה עיני, יכולתי להבחין באות π לאחר המלה ἀτελείς, ועל כן נראה לי שראוי לשקול בכובד-ראש את הצעתו של כהן להשלים ולקרוא ἀτελείς π[ροβάτων]⁹, שמשמעו פטורי מס הצאן. ברם, יש להודות כי קשה לפסוק בעניין זה, שהרי רבות הן אפשרויות השחזור. לא כן ביחס לשיעור הפטור, שהיה, ככל הנראה, מעשר (δεκάτη), אם לשפוט ממראה עיני לגבי הכתוב בשורה 12, שבה אני מציע לקרוא את האות α ולא χ.

6 עיין: Idem, 'Beiträge zur antiken Urkundengeschichte, III', *Archiv für Papyrusforschung*, VIII (1930), pp. 164-182

7 מ' שטרן, התערוות למרד החשמונאים, תל-אביב תשכ"ה, עמ' 62.

8 עיין: B. Welles, 'New Texts from the Chancery of Philip V of Macedonia and the Problem of "Diagramma"', *American Journal of Archaeology*, 42 (1938), pp. 246-249; Th. Fischer, 'Zur Seleukideninschrift von Heftzibah', *ZPE*, 33 (1979), p. 132, lines 9, 11, 18, 21; J.A. Goldstein, *II Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary*, Garden City, New York 1983, p. 528

9 הצעתו נשמכת על ולס, התכתבות, מס' 47, שורה 5.

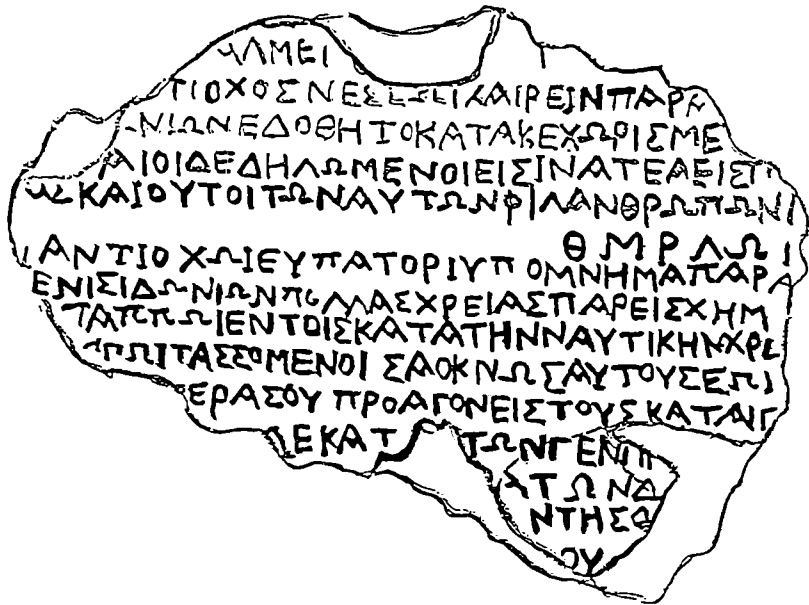

הערות והארות היסטוריות לכתובת מנמל יבנה

כידוע, אין ארצנו משופעת בממצאים אפיגרפיים מן התקופה הסלווקית. גילוי הכתובת היוונית באתר של נמל יבנה הוא, על כן, תרומה בעלת חשיבות ממדרגה ראשונה לחקר אותה תקופה. די בעובדה שנוצר בשבר הכתובת שמו של המלך אנטיוכוס החמישי אֶפֶּאטור וכן שצוין בה תאריך מפורש למניין הסלווקי – חודש לואוס, שנת 149 שחל בקיץ 163 לפנה"ס – כדי להוציא חוקרים משלוותם ולשלהב את דמיונם, שהרי מדובר בעצם ימיו של יהודה המקבי. הפרשנות ההיסטוריות המוצעת כאן תתייחס לסוגיות הענייניות העולות מהכתובת, בין אם בויקה ישירה לכתוב בה ובין אם בויקה עקיפה למשתמע ממנה. כבר ממבט ראשון ניתן להתרשם כי נוסח הכתובת ערוך לפי המתכונת הידועה של פרוסֶטֶגְמָה אֶפֶּיסטוֹלֵרִית, והיינו פקודה מלכותית כתובה באיגרת, מתכונת המוכרת לנו, כפי שיבואר עוד להלן, מתעודות שונות, ובהן כתובת חפציבה, מגילת הזכויות של אנטיוכוס השלישי בירושלים וחליפת האיגרות בין השומרונים לאנטיוכוס הרביעי אֶפֶּיפֶּנס.¹⁰ הדבר בא לידי ביטוי, בין השאר, במינוח ובציטוטי מזכרים מן העבר.

6

¹⁰ למגילת הזכויות ראה: יוספוס, קדמוניות, יב 138-144; לחליפת האיגרות עם השומרונים ראה: שם, שם, 254-264. פרטים ביבליוגרפיים על שאלת האותנטיות של כתובת זו ראה: ר' וילק, 'יהודי סוריה הסלווקית', עבודה לקבלת התואר מוסמך של אוניברסיטת תל-אביב, תל-אביב תשמ"ט, עמ' 140, הערה 32.

תעתיק הכתובת עם השלמות

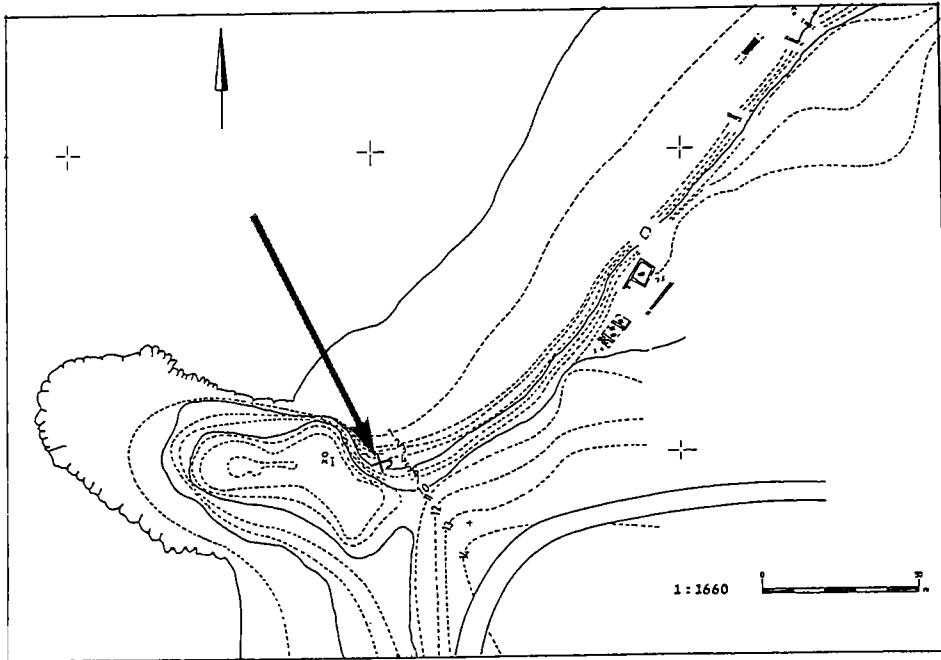
מוזיאון תולדות ישראל

השם 'נמל יאמניה'

אמנם בכתובת לא שרד השם 'יאמניה', אך עצם הימצאותה באתר הנמל — כאבן בניין ששובצה בשימוש משני מאוחר בתוך חומת העיר ליד הנמל — מובילה למסקנה כי היא שייכת למקום הזה; ואכן, ההצעה לשחזור הכתובת, לרבות אזכור 'נמל יאמניה',¹¹ מתבססים על מסקנה זו. בפתח דברינו ראוי, כמובן, לברר את מקור השם 'יאמניה'. למיטב ידיעתי, לכך מהצעתו הקצרה והמסופקת של הגאוגרף פליקס-מרי אָפֶל, טרם נכתב דבר, שיש ביכולתו לפזר את הערפל האופף סוגיה זו. אבל הוא העלה לתומו — ומן הסתם בעקבות סטפנוס הביזנטי, אף שלא ציין זאת — שתי סברות: האחת, כי ייתכן שהעיר נקראה על-שמה של דמות קדומה ועלומה ששמה יאמנוס (Jamnus), והאחרת כי אפשר ששם העיר נגזר מהמלה היוונית 'Ιάμνοι', שמשמעה 'מקומות לחים ופורחים'.¹² אולם פירושים אלה נראים דחוקים ופשטניים מדי, ועל כן גם בלתי-משכנעים.

11 ראה: שורות 2-3, 7-8. בשורה 8 שררו האותיות ενι, דבר שיכול לתמוך בשחזור המוצע של איזק; וראה עוד להלן.

12 אין ספק כי אבל הסתמך על סטפנוס הביזנטי, ראה: Stephan von Byzanz, *Ethnika*, Graz 1958, s.v. 'Ιάμνια, pp. 321-322. ואלה דבריו (בתרגום עברי): 'יאמניה, עיירה פיניקית. סטרבון מכנה אותה כפר [=Κωμή]. [שמה נגזר] מיאמנוס, או מפני שהיו קוראים [בשם] יאמנוי [Ιάμνοι] את המקומות הלחים והפורחים'. לדעת אבל, ההסבר השני הגיוני יותר והוא מתייחס כנראה לפוריות האדמות שבסביבות יבנה, ראה: P.F.M. Abel, *Géographie de la Palestine*, II, Paris 1967, p. 352; Idem, *Les Livres des Maccabées*, Paris 1949, p. 105. ראוי לציין כי מקור המלה 'Ιάμνοι (εἰάμνοι) אינו ידוע, עיין: P. Chantraine.

מפה כללית של יבנהיים
(X) — מקום מציאת
הכתובה

יתרה מזאת, ויקטור גרן הציע פירושים אלה שנים רבות לפני אבל ופסל אותם.¹³ לעניות דעתי, ראוי ואפשר להסביר את השם 'יאמניה' על-סמך יסודות פילולוגיים. כמעט אין ספק כי מהבחינה הלשונית הצרופה נתקבל השם בצורתו היוונית על-יסוד אסוציאציה אטימולוגית לשם הערבי 'יבנה'. במקרא כונה המקום בשם 'יבנאל'.¹⁴ ואמנם, בתעתיק היווני של השבעים (נוסח A) נכתב 'Ιαβνηλ', והוא הדין, כמובן, גם כמפת מידבא.¹⁵ מכיוון שהאות ב הסתברה בתעתיק היווני כאות דגושה, שהגייתה ββ, התפתח השינוי המרוכז קמעא μβ, המוכר גם במקרים דומים אחרים של תעתיקי מלים מלשונות שמיות, כגון, σάββατον — σάββατου, Ιαμβύκα — Sabbeka, 'Ιαμβύκας — Jabbuqa, שנקתב בשבעים Ιεμβλααμ, Ιεβλααμ. הואיל ובלשון היוונית שני פוצצים עוקבים מהווים דיסימילציה פונטית, היתה נטייה לבטל אחד מהם.¹⁶ וכך נוצר, ככל הנראה, השם

Dictionnaire étymologique de la langue Grecque, histoire des mots, III, Paris 1970, s.v. εἰαμενή, p.

316. משום כך גם קשה להתחקות אחר הסבר המבוסס על אסוציאציה אטימולוגית שכזו.

13 עיין: ר' גרן, תיאור גיאוגרפי, היסטורי וארכיאולוגי של ארץ-ישראל, כ: יהודה (ב) (תרגום ח' בן-עמרם), ירושלים תשמ"ב, עמ' 50.

14 יהושע טו יא.

15 עיין: א' אהרוני, ארץ-ישראל בתקופת המקרא: גיאוגרפיה היסטורית, מהדורה מתוקנת בעריכת א' אפעל, ירושלים תשמ"ז, עמ' 100; מ' אבייונה, 'מפת מידבא, תרגום ופירושו', ארץ-ישראל, כ (תשי"ג), עמ' 149, מס' 70: 'Ιαβνηλ ἢ καὶ 'Ιαμνία

16 E. Meyer, *Griechische Gramatik*, Leipzig 1896, p. 253; E. Schwyzer, *Griechische Gramatik*, München 1953, pp. 231 ff.; H. Frisk, *Griechisches etymologisches Wörterbuch*, II, Heidelberg 1970, s.v. σαμβύκα, p. 674. תודתי נתונה לידידי ד"ר רפאל עמית שהאיר עיני בסוגיה לשונית זו.

Ἰαμνία. אגב, באופן דומה בתכלית כונתה גם בכתבי יוספוס העיירה הגלילית יבנית —
 Ἰαμνείθ, Ἰαμνίθ¹⁷.

במבט ראשון מושכת את הלב האפשרות להשלים את ההסבר הלשוני גם בהסבר היסטורי, שאולי נקשר בעקיפין בפולחן הרשמי של המלכה התלמיית ארסינואה פילדלפוס, שהונהג ביוזמת תלמי השני פילדלפוס לאחר מותה בשנת 270 לפנה"ס באלכסנדריה.¹⁸ כידוע, נקבעו על-שמה באלכסנדריה פסטיבול עירוני,¹⁹ מקדש בשם ארסיניון,²⁰ ורחובות שונים, ואף מחוץ לאלכסנדריה נקראו על-שמה ערים ואתרים שונים.²¹ הפופולריות והכבוד הרב שרחשו לה בממלכה משתקפים היטב בשפע כתובות ההקדשה שהוצעו לכבודה.²² תלמי השני פילדלפוס אף קבע לזכרה כהונה אפונימית נפרדת, שהכוונת הראשית בה היתה קנפורוס, קרי נושאת הסלים, על-שם חפצי הקודש שהיתה נושאת בתהלוכות הראווה הגדולות בחוצות אלכסנדריה.²³ כוהנים אפונימיים היו אלה שהשנה נקראה על-שם, ועל כן נכתבו שמותיהם בראש כל מסמך רשמי, כמו: פניות לערכאות הממלכה, עתירות משפטיות, חוזים ושטרות. בשנת 241/242 לפנה"ס, כלומר בשנת שלטונו הרביעית או החמישית של המלך תלמי השלישי אַיִן־גֵּטְס הראשון, נתמנתה למישרת הכוהנת האפונימית הראשית, וזכתה במעמד של קנפורוס, יאמניה (Iamneia), בתו של היִפְרָקְסֵס. אביה היה שאר-בשרו, בדרך הנישואין, של פִּלּוֹפֶס, מושל קפריסין ואציל ממוצא מוקדוני, מאנשי הסגל הבכיר של תלמי השני פילדלפוס. האחרון היה בעצמו כוהן אפונימי, וגם הוא זכה לכבוד רב בכל רחבי הממלכה התלמיית.²⁴ כאמור, מושכת את הלב האפשרות כי השם 'יבנה' עורר אסוציאציה אטימולוגית לשמה של אותה כוהנת אפונימית של פולחן ארסינואה הראשונה, וכי באימוץ גרסתו היוונית, 'יאמניה', ביקש תלמי השלישי לתת ביטוי להערצתו הרבה לאמו יולדתו ולפולחנה. ברם, יש להודות כי מאחר שאין בידינו להצביע על דוגמאות אחרות לקריאת יישובים על-שם כוהנים אפונימיים, אין יסוד מוצק להסבר זה,²⁵ ועל כן כל עוד לא תימצא לכך הוכחה ברורה, יש להסתפק בהסבר הלשוני דלעיל.

ההבחנה בין יאמניה לנמל יאמניה כשני יישובים שונים ונפרדים זה מזה באה לידי ביטוי במקורות שונים מאז התקופה הרומית וכן במקורות התלמודיים.²⁶ ברם, אין להסיק מכך שהשניים לא היו קשורים אהדדית מבחינה מינהלית ומדינית. השם Ἰαμνιτῶν λιμῆν, הנזכר אצל

17 מלחמת, ב 573; חיי יוסף, 188.
 18 P.M. Fraser, *Ptolemaic Alexandria*, I, Oxford 1972, pp. 25, 35, 118, 207, 216, 218, 222-230, 237-246, 298; II, p. 364, note 208 etc.
 19 הפסטיבול כונה Arsinoeia, ראה: שם, א, עמ' 226, 232, 288.
 20 Arsinoeion, ראה: שם, א, עמ' 25, 31, 226, 230-228, 234, 513, 795, 803.
 21 שם, א, עמ' 31, 36-35, 40, 178, 239-237, 245. ראוי להדגיש כי לא היה זה מנהג אופייני לקרוא רחובות על-שם מלכות תלמיות.
 22 שם, א, עמ' 48, 178, 236-235, 272, 413; ב, עמ' 115, הערה 22, 129, הערה 93.
 23 שם, עמ' 217, 222, 225, 230-229; ב, עמ' 374, הערה 290 ועוד.
 24 שם, א, עמ' 222.
 25 תודתי נתונה לפרופ' אוריאל רפפורט, אשר בביקורתו השקולה צינן מעט את התלהבותי מההשערה שהובאה לעיל.
 26 פרטים ראה: E. Schürer, *History of the Jewish People in the Age of Jesus Christ*, revised and edited by G. Vermes, F. Millar & M. Black, II, Edinburgh 1979, p. 109; M. Avi-Yonah, *Gazetteer of Roman Palestine (Qedem, 5)*, Jerusalem 1976, s.v. 'Jamnia', 'Jamnitarum Portus', pp. 67-68

האסטרונום והגאוגרף פתולמאיוס,²⁷ בן המאה השנייה לספירה, צריך להתפרש מבחינה לשונית כנמל אנשי יאמניה, שהרי היחסה הגנטיבית מורה בכירור על זיקת הנמל לעיר יאמניה. לאמיתו של-דבר, ההבחנה בין שני יישובים שונים, האחד כפנים הארץ והשני על חוף הים, מופיעה לראשונה באמצע המאה הראשונה לספירה, בכתבי פליניוס ויוספוס, ואינה ידועה קודם לכן.²⁸ ידוע כי בתקופות מאוחרות יותר היה פיצול יישובי דומה גם בעזה ובאשדוד.²⁹ קשה להעריך כאילו נסיבות התפצלה העיר יאמניה שבפנים הארץ מעיר הנמל. מכל מקום, אין יסוד למסקנה חפוזה שיאמניה ונמל יאמניה לא היו קשורות זו בזו מבחינה מינהלית ומדינית בתקופה ההלניסטית, ואיזק טוען בצדק כי אין עדות על הפרדה כזו בין העיר לנמלה בספרי החשמונאים. בכתובת הנדונה פה יש הבחנה ברורה בקהילת 'הצידונים אשר בנמל יאמניה', המופיעה כישות מוגדרת בתכתובת המלכותית הרשמית וכגוף מוכר להענקת פטור ממסים, וייתכן מאוד שהבחנה זו היא שסללה ביום מן הימים את הדרך להפרדה המינהלית בין יאמניה לנמל יאמניה. נראה כי סיבה אפשרית לאותה ההפרדה היתה נעוצה במישור הכלכלי, בהנחה שבמרוצת השנים התפתח הנמל ליישוב מסחרי בפני עצמו. בתקופה התלמודית הוענק לו השם העברי 'מחוז', ובארמית 'מחוזא', או 'מחוזא דימנין'.³⁰ איתורו הגאוגרפי הוא נ.צ. 147, 121, במקום המכונה מינת רובין,³¹ והוא מרוחק כשמונה קילומטרים מזרחית מאתר העיר יבנה.

מכתבו של המלך אנטיוכוס אופאטור לנסוס

אנטיוכוס הנזכר בשורה 2 הוא המלך אנטיוכוס החמישי אופאטור, שמלך בשנים 163-164 לפנה"ס, והוא נזכר בכינויו המלא בשורה 7. מות אביו, אנטיוכוס הרביעי אפיפנס, אירע בשלהי שנת 164 לפנה"ס, כנראה בין ה-20 בנובמבר ל-28 בדצמבר, או בחשוון-כסלו לפי הלוח העברי.³²

27 ראה: *Geographia*, V, 15, 2 apud M. Stern, *Greek and Latin Authors on Jews and Judaism, II*, Jerusalem 1980, No. 337a, line 12

28 כמו בכתבי הגאוגרף היווני סטרכון ואף אצל פילון האלכסנדרוני במחצית הראשונה של המאה הראשונה לספירה, אין עדיין הבחנה או הפרדה בין שני היישובים האלה, ראה: חשמונאים א, ד טז; ה נח; חשמונאים ב, יב ח-ט, מ; *Strabo, Geographica*, XVI, 2, 28; Philo, *Legatio ad Gaium*, 200; ראה: אבי-יונה (לעיל, הערה 26), הערך 'Azotus Paralius', עמ' 34; הערך 'Maiumas, Constantia, Neapolis', עמ' 77.

29 ראה: אבי-יונה (לעיל, הערה 26), הערך 'Azotus Paralius', עמ' 34; הערך 'Maiumas, Constantia, Neapolis', עמ' 77.

30 משנה, ערכין ג ב; תוספתא, ערכין ב ח (מהדורת צוקרמנדל, עמ' 544), בבלי, ערכין יד ע"א. 'מחוז' או 'מחוזא' פירושו נמל, מקום מסחר, שוק וכדומה, עיין: מ' יאסטרוב, ספר מילים לתרגומים לתלמוד בבלי ולתלמוד ירושלמי ולמדרשים, ניו-יורק 1985 (פילדלפיה 1903), עמ' 757; קוטשר, מלים ותולדותיהן, ירושלים תשמ"א, עמ' 41-45. כך נקרא באחת מאיגרות בר-כוכבא גם השוק שבקירבת מעגן עין-גדי, וראה בהקשר זה דבריו המאלפים של ב' מזר, ערים וגלילות בארץ-ישראל: מחקרים טופוגראפיים-היסטוריים, ירושלים תשל"ו, עמ' 74, הערה 21. בשם 'מחוזא' נקראה, כידוע, גם העיר המסחרית היהודית הגדולה שעל נהר החידקל, עיין: A. Oppenheimer, *Babylonia Judaica in the Talmudic Period*, Wiesbaden 1983, p. 186

31 פרטים ראה: מ' אבי-יונה, גיאוגרפיה היסטורית של ארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 109 והערה 8.

32 A.J. Sachs & D.J. Weisman, 'A. לפרסומו ראה: *Babylonian King List of the Hellenistic Period*', *Iraq*, 16 (1954), pp. 208 ff.; J. Schaumberger, 'Die neue Seleukidenliste BM 35603 und die makkabäische Chronologie', *Biblica*, 30 (1955), pp. 423-435; Ed. Will, *Histoire du monde hellénistique (323-30 av.J.-C.)*, I, Nancy 1967, pp. 296-298 ושם פרטים ביבליוגרפיים; עיין גם: ב' בר-כוכבא, מלחמות החשמונאים: ימי יהודה המקבי, ירושלים תשמ"א, עמ' 180-181, 222-223, 233, 343; וכן: גולרשטיין (לעיל, הערה 8), עמ' 57-58, 118, 169, 345 ואילך; *Idem*, I;

על-פי עדות אפיאן, היה אנטיוכוס החמישי בן חשע שנים בלבד במות עליו אביו,³³ ואם כן היה בן עשר שנים בהיכתב הכתובת הנדונה. עוצר הממלכה והאפוטרופוס של המלך הינוקא היה המצביא ליסיאס. אין ספק כי הוא משל בשמו,³⁴ והוא, כמובן, היה זה שפרסם בפועל גם את ההחלטה בעניינם של הצידונים אשר בנמל יאמניה בכתובת הזו.

הפנייה מטעם המלך אל נסוס מלמדת כי היתה זו למעשה תשובה רשמית לבקשה שהוגשה אליו מטעם הצידונים אשר בנמל יאמניה, וכי הטיפול בה היה בתחום סמכותו של נסוס. יש יסוד להניח כי הכתובת המלאה והמקורית כללה גם 'כתב-בקשה זה, שקדם לתשובת המלך.³⁵ פניית המלך אל נסוס מנוסחת, כאמור, בפרוסטגמה אפיסטולרית, שכמותה ניתן למצוא בתכתובת המלכותית הסלווקית.³⁶ למרבה הצער, איננו יודעים על אישיות סלווקית רמת-דרג בשם נסוס בתקופה הנדונה. הוא לא יכול היה לשמש בתפקיד הסטרטגוס (מושל) של אדומיאה, כיוון שבאותם ימים מילא גורגיאס את התפקיד הזה.³⁷ במבט ראשון ניתן לחשוב כי הוא עשוי היה

Maccabees: A New Translation with Introduction and Commentary, Garden City, New York 1976, pp. 41, 43, 273-280, 307, 540, 545 etc.; Th. Fischer, *Seleukiden und Makkabäer*, Bochum 1980, pp. 92 ff., 134 ff.

33 עיין בהרחבה: בר-כוכבא, שם.

34 חשמונאים א, ג לב; עיין אודותיו: E. Obst, 'Lysias (9)', *RE*, XII, 2, cols. 2532-2533. על המלך אנטיוכוס החמישי ראה לאחרונה: א' האוטון, ג' לה רידר, 'בנו השני של (שם), עמ' 225, 233. על המלך אנטיוכוס החמישי ראה לאחרונה: א' האוטון, ג' לה רידר, 'בנו השני של אנטיוכוס הרביעי בעכו-פתולמאיס', א' כשר, ג' פוקס, א' רפפורט (עורכים), יוון ורומא בארץ-ישראל, ירושלים 1989, עמ' 51-67.

35 בחינה קפדנית של שבר הכתובת מוכיחה בעליל כי חלקה העליון חסר, אלא שאי אפשר להעריך מה היה גודלה המקורי. מכל מקום, ניתן להבחין בבירור בשרידיה של שורה אחת, לפחות, מעל לשורה המסומנת במספר 1. מבחינת צורתה ומבניה דומה אפוא כתובת זו לכתובת חפציבה.

36 על פקודות בצורת מכתב ראה: ולס, התכתובות, בהזדמנויות שונות; שטרן (לעיל, הערה 7), עמ' 33, הערה 8 ושם פרטים ביבליוגרפיים נוספים. הדמיון בין נוסחי הפתיחה והמבנה של כתובת זו לבין אלה של כתובת חפציבה הוא רב למדי, כיוון ששתיהן נוסחו כפרוסטגמות אפיסטולריות, נסמכו על מזכרים מצוטטים מן העבר ונערכו על-פי תיארוך סלווקי רשמי. ראה: Y.H. Landau, 'A Greek Inscription Found near Hefzibah', *IEJ*, 16: 54-70 (1966), p. 54-70

37 חשמונאים ב, י יד; יב לב. אך ראה: אבל, ספרי המקבים (לעיל, הערה 12), עמ' 411; בר-כוכבא (לעיל, הערה 32), עמ' 183 ואילך.

למלא את תפקיד המרידרכס (מושל אזורי), הכפוף לסטרטגוס, אם אמנם היו שתי המישרות נפרדות זו מזו באדומיאה. אולם לעניות דעתי, אף אפשרות זו דחוקה, שהרי סביר להניח כי גם שמו של פקיד ממעלה כזו היה נזכר באחד המקורות ההיסטוריים. לפיכך, הגיוני יותר לשער כי מדובר בפקיד מקומי מדרגה בינונית בהיררכיה המינהלית ולא באישיות רמת-מעלה. הדמיון לכתובת חפציבה נותן יסוד לחשוב כי הוא היה הדיאויקטס המקומי, כלומר האחראי על ענייני הכספים (בהיפרכיה או במריס).³⁸ אך אין להוציא מכלל אפשרות גם כי מדובר בפקיד זוטר עוד יותר, כלומר באויקונומוס (הממונה על ההכנסות), שסר למרות הדיאויקטס המקומי. הדבר יכול להסתבר על יסוד הדמיון לעדותו של יוספוס על ניקנור, ששימש את אפולוניוס מושל שומרון (הסטרטגוס והמרידרכס),³⁹ וכונה 'המוציא לפועל את פקודות המלך' (ἀττέλων τὰ βασιλικὰ). תפקידו היה משני, וככל הנראה ניתן להגדירו 'הממונה על גביית כספים'.⁴⁰ זיהוי אפשרי של ניקנור דגן עם אחד האישים הידועים לנו באותו שם מימי מלחמות יהודה המקבילי⁴¹ נותן בסיס להנחה כי בימי אנטיוכוס השלישי הוא היה עדיין בשלב מוקדם של הקריירה שלו, וכי שימש אז בתפקיד זוטר. לא מן הנמנע כי באותו תפקיד ממש, או בתפקיד דומה לו, כיהן גם נסוס הנזכר בכתובת הנדונה. אישוש לעובדת היותו אחראי במסגרת תפקידו לענייני כספים ניתן לראות בהתייחסות המפורשת בכתובת לפטור ממסים (ἀτέλεια) וכן לטובות הנאה כלכליות (ἀφίλωνθρόπια)⁴² אחרות, שניתנו לצידונים אשר בנמל יאמניה (שורות 4-5), בהתאם לבקשתם ובתמורה לשירותי צי שהם הגישו למלכות הסלווקית (ראה להלן).

בכתובת מדובר באלה המוכרים כפטוריים (שורה 4). מאחר ש-ἀτέλεια הוא מונח נללי ביותר,⁴³ אי אפשר לדעת אם הכוונה כאן לפטור מלא ממסים או לפטור ממס מסוים או ממסים אחדים. לא ברור גם לאיזה פרק זמן ניתן הפטור. מכל מקום, נראה כי מדובר כאן, כמו במקרים דומים אחרים, בפטור שנתי בתורת גמול והוקרה על סיוע שהוגש למלכות בימי מצוקה, ובמידה כאשר הדבר היה כרוך בהסתכנות.⁴⁴

- 38 עיין: M. Rostovtzeff, *The Social and Economic History of the Hellenistic World*, Oxford 1972, I, pp. 269, 344, 440, III, 1400 etc.
- 39 על שילוב שתי המישרות עיין: שטרן (לעיל, הערה 7), עמ' 63-64; בר-כוכבא (לעיל, הערה 32), עמ' 162, ושם פרטים ביבליוגרפיים נוספים.
- 40 קדמוניות, יב 261; שטרן (לעיל, הערה 7), עמ' 65, ואצל פירוט ביבליוגרפי נוסף.
- 41 ואלה הם: ניקנור בן פטרוקלוס, 'אחד מהרעים הראשונים' (חשמונאים ב, ח ט); ניקנור 'הקיפריארי' (שם, יב ב); ניקנור המרידרכס של יהודה (חשמונאים א, ז כו ואילך). עיין: שטרן (לעיל, הערה 7), עמ' 64-65; והשווה: בר-כוכבא (לעיל, הערה 32), עמ' 183, 268.
- 42 אין ספק כי במונח זה צוינו בלשון נקייה ומנומסת טובות הנאה או פריווילגיות כלכליות, כמו פטור ממסים הנרמז בשורה 4. דוגמאות מקבילות אחרות ראה: ולס, התכתבות, מס' 13, שורה 14; מס' 15, שורה 29; מס' 22, שורה 17; מס' 48, שורה 6; מס' 64, שורה 13; מס' 66, שורה 17; מס' 67, שורה 15. עיין עוד: שם, עמ' 70, 373, והשווה גם: W. Dittenberger (ed.), *Orientalis Graeci Inscriptiones Selectae*, Lipsia 1903-1905, No. 215 [=OGIS].
- 43 על ה-ἀτέλεια בכלל ראה: J. Oehler, *RE*, II², 1896, cols. 1911 ff. עיין עוד: G.M. Cohen, *The Seleucid Colonies (Historia, 30)*, Wiesbaden 1978, pp. 63-64
- 44 דוגמה טובה אפשר להביא ממנהגו של אנטיוכוס השלישי כלפי ירושלים, אשר סייעה לו וגם סבלה הרבה במלחמה הסורית החמישית, ראה: קדמוניות, יב 143; ועיין בהרחבה: E. Bickermann, 'La Charte de Séleucide de Jérusalem', *REJ*, 100 (1935), pp. 4 ff. ההלניסטית, תל-אביב תשכ"ג, עמ' 64; שטרן (לעיל, הערה 7), עמ' 40.

הצידונים אשר בנמל יאמניה'

נוכחותם של צידונים ביאמניה ההלניסטית אינה צריכה להפתיע כלל ועיקר, כיוון שצידון נודעה מימים ימימה כעיר אשר אנשיה ישבו במקומות שונים בתחומי ארץ-ישראל ובפרט לאורך חוף הים. חשיבותה מודגשת היטב במקרא,⁴⁵ ומאז תקופת ההתנחלות של שבטי ישראל היא נחשבה ל'בכור' כנען.⁴⁶ יתר-על-כן, השם 'צידונים' אף נעשה בעת ההיא לשם נרדף לקבוצה האתנית הפניקית-הכנענית כולה גם אצל המשורר היווני הומרוס.⁴⁷ המקרא קובע כי באותה תקופה נמתח 'גבול הפנעני מצידן באַךְה גְרָה עד עֵנָה באַךְה סדְמָה וְעַמְרָה וְאַדְמָה וְצָבִים עד לְשַׁע',⁴⁸ ללמדך כי כל רצועת החוף הארץ-ישראלי נכללה אז בתחום ההשפעה הצידונית, וכי היתה חדרה צידונית גם לפני הארץ עד לחלק הדרומי של כיכר הירדן.⁴⁹ לא בכדי נקראה צידון בעת ההיא בשם 'צידון רבה'.⁵⁰ הצידונים חדרו גם ללב הגליל, שם הגיעו עד העיר ליש.⁵¹ בתקופת המלוכה בארץ-ישראל נתרווח השם 'מלכות צידונים' כל כך עד כי ציין את רוב חלקי פניקיה.⁵² אמנם, לאחר מכן נצטמצמה השפעת הפניקים בארץ-ישראל, כמו גם אחיזתם בה, אך בתקופת השלטון הפרסי היתה להם עדנה מחודשת. המלכים האכימנידים הסתייעו רבות בציים הפניקיים, בעיקר במלחמותיהם עם היוונים. בתמורה לשירותי הצי הם העניקו לפניקים זכויות רבות, לרבות השפעה ואחיזה מדינית בערי החוף הארצישראליות. אכן, הדבר מוצא אישור בחיבור הקרוי 'פריפלוס' (Periplus), שיוחס ליורד-הים היווני הנודע סקילקס, בן המאה החמישית לפנה"ס. החיבור, שנכתב למעשה באמצע המאה הרביעית לפנה"ס, נערך כקטלוג לספנים; הוא הכיל רשימה של נמלים ואתרים שונים בחופי הים-התיכון, ונועד לסייע למשייטים בו.⁵³ ניתן ללמוד ממנו על חלוקת ההשפעה בערי החוף הארצישראליות בין הערים הפניקיות הראשיות, צור וצידון; אכזיב, עכו, שקמונה (או חיפה?), עיר-התנינים ואשקלון נכללו בתחום השפעתה של צור, בעוד עדרות (עתלית?), דור ויפו היו בתחום ההשפעה של צידון.⁵⁴ ידוע כי גם מגדל-סטרטון נכללה בתחום ההשפעה הצידונית,

45 ראה: F.K. Movers, *Die Phönizier: Das phönizische Altertum: politische Geschichte und Staatsverfassung*, II, 1, Berlin 1967 (Berlin 1848), pp. 86 ff.; F.C. Eiselin, *Sidon: A Study in Oriental History*, New York 1907, passim; N. Jidejian, *Sidon through the Ages*, Beirut 1971, passim

46 דבר שבא לידי ביטוי, למשל, בלוח העמים, בראשית י טו ואילך.

47 הומרוס, אליאדה 6, 290; 32, 743; אודיסיאה 15, 119-188; שם, 415. עיין עוד: ידיין (לעיל, הערה 45), עמ' 28. השווה לעיל, הערה 32.

48 בראשית י יט.

49 עיין: אהרוני (לעיל, הערה 15), עמ' 59. אין לתמוה כי על רקע זה אירעו התנגשויות חריפות בין הצידונים לבין שבטי ישראל, ראה: יהושע יג ו; שופטים י יב; יח ז-ח; ז כח; ועיין: B. Maisler, *Untersuchungen zur Geschichte Syriens und Palästinas*, Giessen, 1930, pp. 67ff.

50 יהושע יט כח, וכך גם באנאלים של סנחריב, ראה: אהרוני (לעיל, הערה 15), עמ' 297. שופטים יח כח, ראה: מור (לעיל, הערה 30), עמ' 258-259.

51 ה"י קצנשטיין, 'צידון', א"מ, ו, ירושלים 1971, עמ' 729; ב' מור, כנען וישראל, ירושלים תשל"ד, עמ' 250.

52 עיין: אבי-יונה (לעיל, הערה 31), עמ' 23-24; א' שטרן, התרבות החומרית של ארץ-ישראל בתקופה הפרסית 332-538 לפנה"ס, ירושלים 1973, עמ' 234, 236-238; א"פ רייני, 'נציבות עבר הנהר', ח' תדמור (עורך), שיבת ציון: ימי שלטון פרס, ירושלים תשמ"ד, עמ' 109 והערה 18. עיין עוד: שטרן (לעיל, הערה 27), ג, ירושלים 1984, עמ' 8-12, וכן: I. Eph'al, 'Syria-Palestine under Achaemenid Rule', *CAH*, IV, 1988, p. 150.

and note 25

54 ציטטה של פסודורוס סקילקס מתורגמת לעברית ראה: אהרוני (לעיל, הערה 15), עמ' 319, ושם פרטים ביבליוגרפיים נוספים; י' אפעל (לעיל, הערה 53), עמ' 150. עיין עוד: J. Elayi, 'Studies in Phoenician Geography during the Persian Period', *JNES*, 41 (1982), pp. 91 ff.

טטרדרכמה של אנטיוכוס הרביעי; כגב המטבע – זאוס

שהרי היא נקראה על שמו של המלך הצידוני סטרטון (370-358 לפנה"ס).⁵⁵ אישור לתמונת-מצב זו ניתן למצוא גם בכתובת אשמנעזר השני מלך צידון, המציינת כי בימיו קיבלו הצידונים מידי 'אדון המלכים', הוא מלך פרס, את 'דור ויפו, ארצות דגן האדירות אשר בשדה שרוף'.⁵⁶ דעות המלומדים נחלקו מאוד בשאלת זמנה של הכתובת וזהותו המדויקת של המלך אשמנעזר. היו שביקשו להקדימה למאה השישית או החמישית לפנה"ס,⁵⁷ בעוד אחרים נטו לאחרת עד לראשית התקופה ההלניסטית, וליתר דיוק למועד כלשהו בין השנים 322-280 לפנה"ס. נציג טיפוסי של בעלי דעה זו הוא אֵיסלין (F. C. Eiselin), שטען כי הכתובת מלמדת שבפתח התקופה התלמיית, בימים שבהם נכתבה הכתובת, זכו הצידונים להכרה בחומי השפעתם ושלטונם בחופי ארץ-ישראל על בסיס מה שנקבע זה כבר בתקופה הפרסית האַכֶּמֶנִּידִית.⁵⁸ אולם, לאחרונה נוטה הכף לדעתנו של הטוענים, על-סמך שיקולים ארכאולוגיים ופלאוגרפיים, כי יש לתארך את כתובת אשמנעזר לסוף המאה השישית או לראשית המאה החמישית לפנה"ס⁵⁹ וכי היא משקפת מציאות פוליטית שנקבעה כבר בתקופה הפרסית.

אין ספק כי ההשפעה הפניקית בערי החוף הארצישראליות, שנתחזקה, כאמור, בתקופה

55 כלומר עבדעשתרת, עיין: שירר (לעיל, הערה 26), עמ' 115.
 56 נ' סלושן, אוצר הכתובות הפיניקיות, תל-אביב תש"ב, עמ' 24; וכן: CIS, II, Paris 1881, p. 14, 11. 18-19; ANET, 505; G.A. Cook, *A Text-Book of North-Semitic Inscriptions*, Oxford 1903, No. 5; H. Donner & W. Röllig, *Kanaanäisch und aramäische Inschriften*, 1966-1969², No. 14; עיין עוד: אבי-יונה (לעיל, הערה 31), עמ' 23-24; "אבישור, כתובות פיניקיות והמקרא, ב, ירושלים תשל"ט, עמ' 181-199. דרך אגב, יש אשר הבינו את הכתובת כהוראה שונה, ולפיה הובעה בה משאלה כי בעתיד יימסרו יפו ודואר לידי אשמנעזר, ראה: G. Rawlinson, *Phoenicia*, London 1889, pp. 209-210, 332 ff.
 57 השווה: רולינסון, שם; ידיין (לעיל, הערה 45), עמ' 56 ואילך; שטרן (לעיל, הערה 53), עמ' 238, 279, הערה 23; וכן: K. Gallig, 'Eschmunazor und der Heer der Könige', *ZDPV*, 79 (1963), pp. 140-145; E. T. Mullen, 'A New Royal Sidonian Inscription', *BASOR*, 216 (1974), pp. 25-30; E. Stern, *The Cambridge Ancient History of Judaism*, I, 1984, p. 81; אפעל (לעיל, הערה 53), עמ' 144, 150, 157; אבישור (לעיל, הערה 56), עמ' 182-183 וראה עוד להלן.
 58 ראה: איסלין (לעיל, הערה 45), עמ' 62; וכן: E.R. Bevan, *The House of Ptolemy: A History of Egypt under the Ptolemaic Dynasty*, Chicago 1968 (Chicago 1927), p. 62; M. Rostovtzeff, *CAH*, VII, 1964, p. 192. גם אבי-יונה נוטה לאפשרות זו, עיין: M. Avi-Yonah, *The Holy Land from the Persian to the Arab Conquests (536 B.C. to A.D. 640)*, Historical Geography, Michigan 1966, p. 38. מלומדים נוספים ראה עוד: אבישור (לעיל, הערה 56), עמ' 182.
 59 ראה לעיל, וראה בהרחבה: רייני (לעיל, הערה 53), עמ' 108-109, 278-277, הערה 15; אבישור, לעיל, הערה 56. וכן: J.C.L. Gibson, *Textbook of Syria Semitic Inscriptions*, III: *Phoenician Inscriptions*, Oxford 1982, pp. 101-102

הפרסית, המשיכה לתת אותותיה גם בתקופה ההלניסטית. אכן, החפירות הארכאולוגיות המתנהלות לאחרונה בדור מוכיחות בעליל ומעל לכל ספק את 'פניקיותה' (וליתר דיוק 'צידוניותה') של העיר לא רק בתקופה הפרסית אלא גם בתקופה ההלניסטית.⁶⁰ הוא הדין ביאמניה, ש'פניקיותה' החלה מן הסתם אף היא בתקופה הפרסית ונמשכה גם בעידן ההלניסטי, דבר המוצא אישור עקיף גם בעדות אפיגרפית על זהותם של אלי העיר. הכוונה היא לאחת מכתובות ההקדשה היווניות מן המאה השנייה לפנה"ס, שנמצאה באי דלוס, והיא מציינת את זכרם של שניים 'מאנשי יאמניה', שהרימו תרומה 'מטעמים ומטעם אחיהם, קרוביהם ועמיתיהם' לאלים הירקלס וחורון, המוכרים היטב כפנתאון הפניקי.⁶¹

על-יסוד השוואת הנוסח של הכתובת מנמל יאמניה עם עדותו של יוספוס⁶² ניתן לקבוע כמעט ללא ספק כי בדומה ל'צידונים אשר בשכם' נקראו גם הצידונים שבכתובת הנדונה בשם הרשמי המלא 'הצידונים אשר כנמל יאמניה'. נראה כי על סמך זאת ניתן להשלים את הכתוב בשורות 2-3 ובשורות 7-8 כדלהלן: *παρὰ τῶν ἀπὸ Ἰαμνίας* או *παρὰ τῶν ἐν Ἰαμνίας λιμένι Σιδωνίων*.⁶³ *λιμένι Σιδωνίων* השוואת נוסח הכתובת לעדות יוספוס יכולה ליצור את הרושם כי המונח 'צידונים' הוא בעל מובן רחב וסתמי, והוא מציין — כמו אצל יוספוס — את הכנענים הקדומים באופן כללי, קרי את תושבי הארץ משכבר הימים. לשון אחר, אין המונח מכוון דווקא ליישוב צידוני מנמל יאמניה, ממש כשם שהביטוי המקביל אצל יוספוס לא היה מכוון ליישוב כזה בשכם, לא בימי אלכסנדר מוקדון⁶⁴ ולא בימי אנטיוכוס הרביעי אפיפנס.⁶⁵ אך כיום מסתמנת במחקר

- 60 ראה: א' שטרן, 'חומות דור', ארץ-ישראל, יט (תשמ"ז), עמ' 153-159.
 61 עיין: W.F. Albright, 'The Canaanite God Haurôn (Hôrôn)', *The American Journal of Semitic Languages and Literature*, LIII (1936), pp. 1-12; P. Roussel & M. Launey, *Corpus des Inscriptions de Delos*, Paris 1937, no. 2308; I. Lévy, *Recherches esséniennes et pythagoriciennes*, Geneva-Paris 1965, pp. 65-71. על האל חורון עיין עוד: J. Gray, 'The Canaanite God Horon', *JNES*, VIII (1949), pp. 27-34; וכן: 'ליבוכץ', האל הכנעני חורון', ארץ-ישראל, ג (תשי"ד), עמ' 46-50; לפרטים נוספים ראה: איזק, כתובת, הערה 26.
 62 קדמוניות, יב 259, 262.
 63 השלמה זו מסתברת במיוחד אם נניח כי הצידונים היו מאורגנים במתכונת פיליטאומה, ראה להלן, הערה 70.
 64 קדמוניות, יא 344.
 65 שם, יב 259, 262. ראוי לזכור כי יוספוס מספר שכימי אלכסנדר טענו השומרונים כי 'עברים הם, אלא שהם קרויים צידונים שבשכם', ואילו בימי אנטיוכוס הרביעי הציגו עצמם כ'צידונים מימים קדמונים', קדמוניות, יב 262. על המגמה המתבקשת לזהות את 'הצידונים' בהקשרים אלה כביטוי המציין כנענים ראה: שטרן (לעיל, הערה 7), עמ' 62-63, והוא הולך בעניין זה בעקבות מלומדים אחרים, כמו: 'לוי, עולמות נפגשים, ירושלים 1960, עמ' 65-67; וכן: E. Bickermann, 'Un Document relatif à la persécution d'Antiochus IV Épiphanes', *Revue de l'histoire de religions*, 115 (1937), pp. 203 ff.; Idem, *Institutions des Seleucides*, Paris 1938, p. 165, note 4; Idem, 'Ein Dokument zu Verfolgung Antiochus IV Epiphanes', *Zur Josephus-Forschung*, ed. A. Schalit, Darmstadt 1973, pp. 241-277, esp. 257-263.
 F. Millar, 'The Phoenician Cities: A Case-Study of Hellenisation', *Proceedings of the Cambridge Philological Society*, 209 (1983), p. 59. גם שליט טען כי השומרונים, לא זו בלבד שביקשו להתייחס אל הכנענים, לדעת ביקרמן, אלא רצו להדגיש את מוצאם הצידוני. הדבר נבע, לדעתו, מתוך רצון להשתבח בעזרה שהגישו לאלכסנדר מוקדון כבעלי בריהו, ואולי גם מתוך רצון להעלות מנבכי העבר את תקופת הזוהר של שומרון תחת שלטון אחאב, מי שהיה הגורם המרכזי בהנהגת הפולחן הצידוני בארץ-ישראל כאשר נשא לאישה את איובל בת אתבעל מלך הצידונים, עיין: A. Schalit, 'Die Denkschrift der Samaritaner an König Antiochus Epiphanes zu Beginn der grösseren Verfolgung der Jüdischen Religion im Jahre 167 V. Chr. (Josephus, AJ, XII, 258-264)', *Annual of the Swedish Theological Institute*, VIII (1970/1971), pp. 131-183, esp. pp. 153 ff.

מגמה שונה בתכלית, הגורסת כי נוסח הכתוב אצל יוספוס לגבי שכם היה מבוסס על מידע ממשי בדבר קיומה של התיישבות פניקית (= צידונית) במקום.⁶⁶ דעה זו נסמכת, בין השאר, על דוגמאות מערים הלניסטיות אחדות בתחומי ארץ-ישראל, כגון: מרישה, פילדלפיה וגדרה בעבר-הירדן המזרחי.⁶⁷ אם כך, אין להוציא לגמרי מכלל אפשרות כי אכן היה יישוב כזה גם בשכם עצמה. כידוע, במרישה, שהשתייכה למריס של יאמניה, היתה מושבה צידונית מאורגנת מאז התקופה התלמיית, ובראשה ארכון. המושבה אורגנה, ככל הנראה, כפוליטאומה מייסודה של התיישבות צבאית מקומית.⁶⁸ חשוב לזכור בהקשר זה כי בתקופה הסלווקית, וליתר דיוק בימי הקרבות של יהודה המקבי, היתה מרישה אחד הבסיסים הצבאיים החשובים של המלכות הסלווקית בארץ-ישראל, וממנו יצאו כוחות מבצעיים גדולים למשימות מרכזיות במסגרת המאמצים לדכא את המרד של יהודה המקבי. נמצאה בה, בין השאר, יחידת פרשים תראקים, שנטלה חלק פעיל ומוצלח למדי במערכה הצבאית נגד המורדים היהודים.⁶⁹ על-יסוד הידוע לנו ממרישה, אפשר להציע בבטחון רב כי גם 'הצידונים אשר בנמל יאמניה' היו מאורגנים במסגרת ארגונית עצמית משלהם, דהיינו קוינון או פוליטאומה, ומשום כך הוצעו נוסחי השחזור דלעיל.⁷⁰ חיוק נוסף למסקנה זו ניתן למצוא בעובדה כי בצידון ההלניסטית עצמה היו מספר גופים זרים שאורגנו בפוליטאומה.⁷¹ ויותר מזאת, גם ביוון היתה קהילת צידונים שהיו מאורגנים באופן דומה.⁷²

טטרדרכמה של אנטיוכוס החמישי; בגב המטבע – אפולו יושב על גב העולם

שירותי הצי שהעניקו הצידונים

בחלק השני של הכתובת, כלומר במזכר שהגישו 'הצידונים אשר בנמל יאמניה' לאנטיוכוס החמישי אופאטור, נזכרו שירותים רבים שסופקו על-ידם. המונח *χρεία* (שורה 8) מציין ללא ספק

66 כן סברו, למשל, אבי-יונה, מ' הנגל ואהרוני, ראה: אבי-יונה (לעיל, הערה 31), עמ' 22; אהרוני (לעיל, הערה 15), עמ' 319; וכן: M. Hengel, *Judaism and Hellenism*, I, London 1974, pp. 34, 43 and note 340; pp. 62, 91, 267, 294, 297; II, p. 195, note 233 (לעיל, הערה 58), עמ' 191 ואילך; הנ"ל (לעיל, הערה 38), ג, עמ' 1401, הערה 137. השווה עוד: M. Delcor, 'Vom Sichern der hellenistischen Epoch zu Sychar des Neuen Testamentes', *ZDPV*, 78 (1962), pp. 36 ff. אבי-יונה (שם) אף סבר כי ראשית היישוב הצידוני בשכם היא מן התקופה הפרסית; השווה: שטרן (לעיל, הערה 53), עמ' 241. קארשטדט טען דברים דומים בתכלית גם לגבי קדמות הצידונים במרישה, ראה: U. Kahrstedt, *Syrische Territorien in hellenistischer Zeit*, Berlin 1926, p. 40

67 פרטים ראה: א' כשר, כנען, פלשת, יוון וישראל, ירושלים 1988, עמ' 27-28 והערה 31.

68 ראה: רוסטובצב (לעיל, הערה 38), עמ' 520; 593. *OGIS*, p. 593; 520. פרטים ביבליוגרפיים נוספים ראה: הנגל (לעיל, הערה 66), א, עמ' 43, 62; ב, עמ' 184, הערה 134, עמ' 195, הערה 233; וכן: G. Horowitz, 'Town Planning of Hellenistic Marisa: A Reappraisal of the Excavations after Eighty Years', *PEQ*, 112 (190), pp. 93-111; כשר (שם), עמ' 26 ואילך; עמ' 62 והערה 27. הוא הדין ב'צידונים אשר בשכם', שגם הם אורגנו מן הסתם כפוליטאומה או קוינון. פוקס העלה ספקות בלתי משכנעים, לדעתי, לגבי זיקת הצידונים ממרישה לצבא, ראה: ג' פוקס, בתוך: כשר, פוקס ורפפורט (לעיל, הערה 34), עמ' 31-32. פרטים: בריכובבא (לעיל, הערה 32), עמ' 75-78.

69 גם איזק שותף להערכה זו. נוסחי השחזורים המוצעים נעשו על יסוד השוואה לנוסחאות המקובלות לגבי קהילות מאורגנות שכאלה, השווה: E. Bickermann, 'Beiträge zur antiken Urkunden Geschichte', *Archiv für Papyrusforschung*, VIII 3/4 (1929), pp. 234-239; וכן: כהן (לעיל, הערה 43), עמ' 73 ואילך.

70 עיין: W. Ruppel, 'Politeuma-Bedeutungsgeschichte eines staatsrechtlichen Terminus', *Philologus*, 82 NF, 26 (1927), pp. 310 ff. וראה עוד: רוסטובצב (לעיל, הערה 38), א, עמ' 341; ג, עמ' 1401, הערה 137.

72 בנמל פיראוס נמצאה אגודה (κοινόν) צידונית, ראה: דינור ורוליג (לעיל, הערה 56), מס' 60; עיין עוד: *Inscriptiones Graecae* [=IG], II, Suppl., 1335b

שירות צבאי כלשהו, דבר המתפרש בכירור באמצעות הצירוף $\nu\alpha\upsilon\tau\iota\kappa\alpha\iota\ \chi\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha$ (שורה 9), דהיינו שירותי צי, ולכך יש מקבילות גם בספרות היוונית.⁷³

הצטיינותם של הפניקים כיוורניים מובהקים נודעה מימים ימימה, ובעיקר אמורים הדרכים בבני צור וצידון. לא בכדי ביקשו שליטי המעצמות הגדולות ששלטו באזור להסתייע בשירותיהם הימיים. מן המפורסמות, למשל, הוא דבר עזרתם הצבאית של הפניקים למלכות הפרסית במלחמות נגד יוון. ואמנם, הרודוטוס הבליט מאוד בהקשר זה את חלקם של הצידונים במערכות הקרב של המלכים כנבוזי,⁴⁷ דריווש הראשון⁷⁵ ופספסוס,⁷⁶ וכמוהו גרס גם דיודורוס סקולוס, שאף טען כי הם היו האמיצים והנועזים מכל אנשי הצי הפרסי.⁷⁷ אין להתפלא, על כן, שהפרסים העניקו לפניקים, ובמיוחד לצידונים, השפעה מדינית רבה כל-כך בממלכתם, לרבות שליטה ממשית בערי הנמל של חופי ארץ-ישראל, כפי שלמדנו, למשל, מכתובת אשמנעור ומעדוה של פסוידו-סקילקס. לא בכדי גם בחרו מלכי פרס את צידון לעיר מושבם כל אימת שנאלצו לשהות זמן ממושך במערב הממלכה. דיודורוס סיקולוס הדגיש כי מאחר שצידון היתה החשובה בערי פניקיה, בזכות עושרה ומשאביה הכלכליים, הוקם בה, או בקירבתה, גן מלכותי יפהפה ובו התמקמה החצר המלכותית.⁷⁸

בשנת 332 לפנה"ס העמידה צידון לרשותו של אלכסנדר מוקדון את שירותיה הימיים נגד יריבתה ושכנתה צור.⁷⁹ כך נהגה גם בשנים 315-317 לפנה"ס, כאשר שיתפה פעולה עם אנטיגונוס מונופתלמוס ודמטריוס פוליורקטס בנו.⁸⁰ צידון נשארה בחזקתו של דמטריוס לפחות עד שנת 298 לפנה"ס, מועד שבו דרש סלווקוס הראשון את סיפוחה ואת סיפוח צור אל ממלכתו לרגל נישואי בתו עם דמטריוס,⁸¹ אך הוא לא נענה. לא ברור מתי עברו צור וצידון כערים אוטונומיות לחסות התלמיים. קיימת מחלוקת במחקר אם הדבר אירע בימי תלמי הראשון בשנת 295/296 לפנה"ס, או בימי תלמי השני בשנת 286/287 לפנה"ס.⁸² כך או אחרת, צידון גילתה מאז ואילך נאמנות רבה

73 ראה למשל: פוליביוס, 1, 19, 3; שם, שם, 52, 1; עיין עוד: כהן (לעיל, הערה 43), עמ' 9-8 ושם יש פרטים ביבליוגרפיים נוספים. צורקות גם השגותיו של כהן על פירושו של שליט לדברי יוספוס (קדמוניות, יב 152) על הכתיב באיגרת של אנטיוכוס השלישי לזאוכסיס, כיוון שהכיתוי $\tau\omicron\iota\varsigma\ \epsilon\iota\varsigma\ \tau\acute{\alpha}\varsigma\ \chi\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma\ \acute{\upsilon}\pi\eta\rho\epsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ מכון לשירותים צבאיים ולא ליצוריהם של המשמשים בקודש, כדעת שליט; השוה עוד: א' כשר, יהודי מצרים ההלניסטית והרומית, תל-אביב תשל"ט, עמ' 49. אגב, ראוי לציין כי לצירוף הלשוני בשורה 8 של הכתובת — $\chi\rho\epsilon\acute{\iota}\alpha\varsigma\ \pi\alpha\rho\epsilon\iota\sigma\chi\eta\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\nu$ — יש מקבילה אצל ולס, התכתבות, מס' 45, שורות 3-4.

74 הרודוטוס, ג, 19-20.
75 שם, ג, 136; ה, 104-166; ז, 23.
76 C. Hignett, *Xerxes' Invasion of Greece*, Oxford 1963, pp. 158 ff.
77 דיודורוס סיקולוס, יא, 13, 2; יד, 79; עיין בהרחבה איסלין (לעיל, הערה 45), עמ' 62 ואילך; ידיין (שם), עמ' 43 ואילך.

78 דיודורוס סיקולוס, טז, 41, 5-1; השוה גם: סטרבון, טז, 2, 22.
79 אריאן, ב, 13, 7-8; 15, 6; 20, 1-2, 4-5; קורטיוס רופוס, ד, 1, 15-20.
80 דיודורוס סיקולוס, יט, 58, 2-5; (London 1902), E.R. Bevan, *The House of Seleucus*, I, London 1966 (London 1902), pp. 61, 63, 232; A. Bouché-Leclercq, *Histoire des Seleucides (323-64 avant J.-C.)*, Paris 1913, pp. 31-32, 36.
81 פלוטארך, דמטריוס 31-32.
82 ראה: 119-126, pp. I.L. Merker, 'Demetrius Poliorketes and Tyre', *Ancient Society*, 5 (1974), pp. 119-126, נוטה לאפשרות שהדבר אירע בימי תלמי הראשון. אחרים נוטים לרחות את המעבר לאחר שנת 280 לפנה"ס, ראה, למשל: מילאר (לעיל, הערה 65), עמ' 61. ועיין עוד להלן. לדעת וולבנק, נשארה צידון בחזקת דמטריוס פוליורקטס עד שנכבשה בידי תלמי השני בשנת 275 לפנה"ס, ראה: F.W. Walbank, *A Historical Commentary on Polybius*, I, Oxford 1957, p. 395.

מטבע ברונזה של אלכסנדר בַּלַס עם כתובת פיניקית סביב (127 לפנה"ס)

לממלכה התלמיית, דבר שבא לידי ביטוי בראש וראשונה במתן שירותי צי שונים.⁸³ בגלל עמדתה זו היא זכתה למעמד מיוחד כעיר אוטונומית ובעלת ברית, ואף נהנתה מהזכות לקיים שושלת מלכים מקומית, ששלטה עד שנת 280 לפנה"ס. למעשה, המלך האחרון לא נמנה ככר עם השושלת המסורתית, אלא היה אציל מקומי בשם פילוקס, הגם שתוארו הרשמי היה עדיין 'מלך הצידונים'.⁸⁴ הוא היה בעל ברית מובהק של תלמי השני פילדלפוס, ואף מילא שליחויות מדיניות בשמו.⁸⁵ לאחר חמש שנות שלטונו הפכה צידון לפוליס רגילה ללא מלכים, וכמוה גם יריבתה צור. ברם, בעוד צור הפנתה כעבור זמן עורף לתלמיים, המשיכה צידון לשמור להם אמונים עד לכיבוש הסלווקי בשנת 198 לפנה"ס, והיא אף סייעה לסלווקים במערכות הגדולות של המלחמה הסורית הרביעית והחמישית.⁸⁶

צידון הסתגלה במהירות לשינוי המדיני שהתחולל בשנת 198 לפנה"ס, ואף שיתפה פעולה עם אנטיוכוס השלישי בהעמדה לרשותו את צי אוניותיה. שיתוף פעולה זה בא לידי ביטוי באירועי השנים 190-192 לפנה"ס, כאשר ניסה אנטיוכוס השלישי להתערב בענייניה של יוון.⁸⁷ סביר מאוד כי לאותם אירועים מרמזת גם הכתובת מנמל יאמניה, כאשר היא מציינת (בשורה 9) מתן שירותי צי לסבו של אנטיוכוס החמישי, קרי לאנטיוכוס השלישי הגדול. באופן דומה מרמזת אולי גם השורה 11 לשירותי צי שהגישו הצידונים מנמל יאמניה לאנטיוכוס הרביעי בעת מסעו מצרימה.⁸⁸ על רקע זה אולי אף ניתן לשחזר את המלה האחרונה באותה שורה, על יסוד הפועל היווני *καταγιζω* או אחת מנגזרותיו, ואם כן הרי מדובר כאן בסיוע בניווט ימי בשעת סערה. ייתכן כי סמיכות המלים *πρόαγον εἶς*, הכתובת לפני כן — אם שחזורן אמנם נכון — מאששת הצעה זו. מכל-מקום, בהעדר נתונים נוספים קשה לשרטט תמונה מדויקת בעניין.

מעט מאוד ידוע על הצי הסלווקי בימי המלכים הראשונים, שקדמו לאנטיוכוס השלישי. לאמיתו-של-דבר, הנסיונות הרציניים הראשונים של הסלווקים להסתייע בצי בפעולותיהם הצבאיות קשורים באנטיוכוס השלישי ונעשו רק בשנים 196-197, 190-192 לפנה"ס.⁸⁹ אמנם, חוזה אַפֶּאמֵיאָה משנת 189 לפנה"ס הגביל את המלכות הסלווקית בהתירו לה להחזיק צי מלחמה של עשר אוניות קרב בלבד,⁹⁰ אך מתברר כי היא לא עמדה בכך כבר בימיו של אנטיוכוס הרביעי אפיפנס.⁹¹ הנחיתות הימית אילצה את הסלווקים מלכתחילה להישען על שירותי צי של בעלי-ברית

83 ראה: בוון (לעיל, הערה 80), עמ' 235-316; הנ"ל (לעיל, הערה 58), עמ' 62, 71, 134; פרייור (לעיל, הערה 18),

א, עמ' 67, 101, 231; ב, עמ' 150, הערה 212; וכן: W. W. Tarn, *CAH*, VII, 1964, p. 92.

84 ראה: *IG*, XI, 4, 559; Syll. 3, 391.

85 עיין: פרייור (לעיל, הערה 18), עמ' 101, 231.

86 ראה, למשל, פוליביוס, ה, 69, 10 — 1, 70; וכן: היירונימוס, פירושים לדניאל יא טו-טז (*Hieronimus, In*

Dan. 11, 15-16; *FGrHist.* 260 F 46; צור שנעשתה, כאמור, פרר-סלווקית, ראה: פוליביוס, ה, 61, 5; 2, 62;

2, 70; עיין: בוסה-לקלרק (לעיל, הערה 80), עמ' 145-146, 176; בוון (שם), עמ' 316; ב, עמ' 37; B. Bar-

7 *Kochva, The Seleucid Army*, Cambridge 1976, pp. 146, 156-157, 256, note 7. על פריחתה הכלכלית

של צידון בעידן התלמי ראה: רוטובצב (לעיל, הערה 38), א, עמ' 227-228.

87 ראה: ליוויוס, לה, 48, 6; לו, 30, 9; Appian, *Syriacus Liber*, 27; ועיין עוד: ביקרמן (לעיל, הערה 65), עמ'

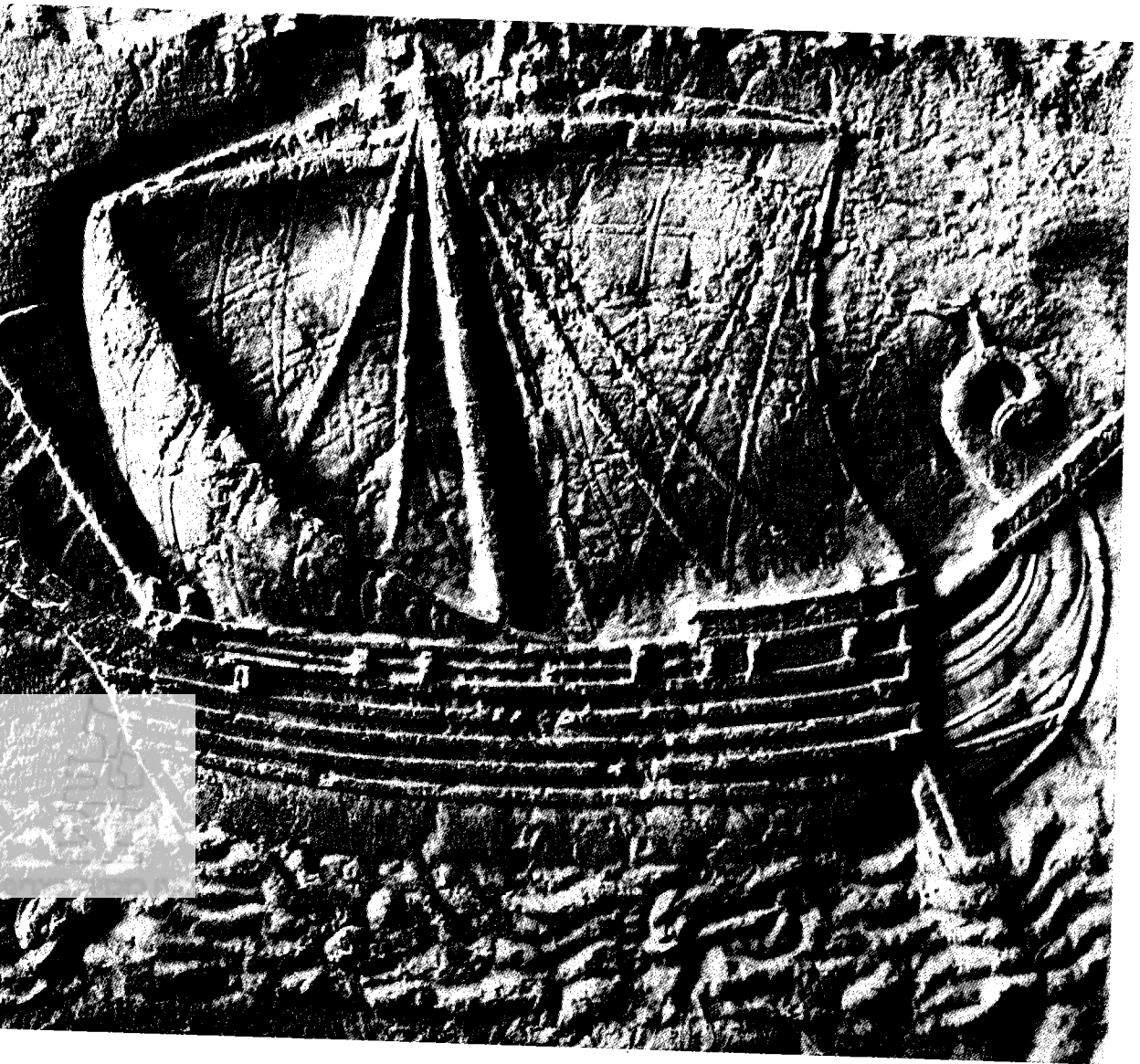
100.

88 חשמונאים א, א יז; והשווה עוד להלן, הערה 91.

89 ראה פרטים אצל ביקרמן (לעיל, הערה 65), עמ' 98 ואילך.

90 פוליביוס, כא, 42, 13-14; ליוויוס, לח, 38, 8; וכן: וולבנק (לעיל, הערה 82), עמ' 159-160.

91 עיין: פוליביוס, כט, 11, 9; שם, 27, 10; ליוויוס, מד, 19, 9; מה, 11, 8; שם, 12; חשמונאים א, א יז; טו ג; שם יד.

ספינת סחר צידונית
חרוטה על סרקופג רומי
שנמצא בחוף צידון
(המאה השנייה לספירה)

19

ובהם כמובן גם הערים הפניקיות.⁹² אנטיוכוס השלישי אף לא נמנע בצר לו מלהסתייע בשירותיהם של פירטים לשעבר שמונו להיות מפקדי הצי.⁹³ אין יסוד לחשוב שהסיוע של הצידונים אשר בנמל יאמניה בא לידי ביטוי בשיגור אוניות מלחמה דווקא. ככלות הכל לא זכה נמל זה במוניטין ימי מפואר כנמלי פניקיה הגדולים. יש לשער, על כן, כי הסיוע הימי שהגישו לאנטיוכוס השלישי היה בעיקר בתחום הלוגיסטי. ואמנם, ראוי

92 ראה, למשל: Appian, *Syriacus Liber*, 22; ליוויוס, לג, 38, 14; לה, 48, 6; לז, 30, 9; השוה: חשמונאים א, ד, 6, 11, 93 ליוויוס, לז, 11, 6.

כ.

לזכור בהקשר זה כי בשנת 192 לפנה"ס מנה הצי הסלווקי המלכותי 200 ספינות מטען — בנוסף על 100 אוניות הקרב⁹⁴ — שנועדו לסייע בהעברתם של 10,000 רגלים, 500 פרשים ו-6 פילים⁹⁵ לשדה הקרב ביוון.

לעניות דעתי, קשה להניח כי 'הצידונים אשר כנמל יאמניה' שלחו רק בשנת 163 לפנה"ס, התאריך הנקוב בכתובת, בקשה אל אנטיוכוס החמישי אופאטור כי יפטור אותם ממסים בגין שירותי צי שנתנו לסבו אנטיוכוס השלישי הגדול בשנת 192 לפנה"ס. הרבה יותר סביר להניח כי הם ביקשו פטור בגין שירותים שנתנו לו עצמו. אמנם, סבירה למדי גם האפשרות שהגישו סיוע כזה בימי המסע של אנטיוכוס הרביעי אפיפנס מצרימה, במיוחד אם נקבל את שחזור שורה 11 בכתובת הנדונה לפי הצעתו של הביכט. אולם גם במקרה זה יש פער שנים לא מבוטל. לעניות דעתי סביר, על כן, הרבה יותר כי הכתובת מיאמניה נוגעת לשירותים ימיים שניתנו לאנטיוכוס החמישי עצמו, ובגנים ציפו אנשי המקום לקבל ממנו הנחות או פטור ממסים, כפי שקיבלו בעבר ממנו ומאביו. זהו, לטעמי, ההגיון העומד מאחורי ציטוט המזכר (או המזכרים), שנועד (או נועדו) לשמש דגם תקדימי לחיזוק הבקשה.

אם נכונה השערתנו, אזי אחת השאלות הנכבדות והמסקרנות ביותר העולות בהקשר זה היא, כמובן, מתי הוגש אותו סיוע על-ידי 'הצידונים אשר כנמל יאמניה' לאנטיוכוס החמישי. בחלק הראשון של הכתובת צוין תאריך מפורש בימי מלכותו של אנטיוכוס החמישי — חודש לואוס (מקביל לתמוז) בשנת 149 למניין הסלווקי, כלומר בשנת 163 לפנה"ס⁹⁶ — וניתן להסיק מכך כי הסיוע האמור ניתן במועד קרוב. סביר שהמדובר בשירותים לוגיסטיים כמו הובלת אספקה, ציוד צבאי וחיילים, שניתנו, ככל הנראה, לרגל המסע הצבאי הראשון של ליסיאס בשנת 148 למניין הסלווקי, כלומר בסתיו 164 לפנה"ס.⁹⁷ ואולי המדובר בהכנות למסע השני של ליסיאס, שהחלו כבר בסוף שנת 149 למניין הסלווקי, כלומר בקיץ 163 לפנה"ס.⁹⁸ מאחר שהוכן למערכה הזאת ציוד רב מאוד,⁹⁹ מסתבר כי העברתו מהמרכזים הצבאיים בצפון-סוריה לשדה הקרב בארץ-ישראל

94 שם, לה, 43, 1 ואילך.

95 שם, 43, 6.

96 שנת 149 נתחמה בין סתיו 164 לפנה"ס. מכיוון ששיטת מניין השנים שהיתה נקוטה בסוריה הסלווקית היתה השיטה המוקדונית, מקביל חודש לואוס לחודש Duzu (לפי הלוח הכבלי) או לתמוז העברי, קרי יולי לערך, השווה: R.A. Parker & W.H. Dubberstein, *Babylonian Chronology 626 B.C.-A.D. 75*, Providence 1956, pp. 26, 41; E.J. Bickermann, *Chronology of the Ancient World*, London 1968, p. 20 etc.

97 חשמונאים ב, יג א. על תאריך המסע הזה עיין: בר-כוכבא (לעיל, הערה 32), עמ' 216, 222-223.
98 על התאריך עיין: אבל, ספרי המקבים (לעיל, הערה 12), עמ' 29; גולדשטיין בפרושו לחשמונאים א (לעיל, הערה 32), עמ' 43-44, 315-319. מומיליאנו טען בצדק כי התאריך הנקוב בחשמונאים ב, יג א הוא תאריך ודאי ('אבסולוטי' בלשוננו), עיין: A.D. Momigliano, 'The Second Book of Maccabees', *Classical Philology*, 70 (1975), p. 82. בר-כוכבא לא נתן את הדעת בחישוביו הכרונולוגיים לאפשרות ההגיונית העולה מתיאורי שני ספרי החשמונאים, ולפיה היה הפרש זמן בין שלב ההיערכות וההכנות הצבאיות של ליסיאס ואנטיוכוס אופאטור (חשמונאים א, ו כח-ל; חשמונאים ב, יג א-ב), שלב אשר תוארך על-ידי חשמונאים ב בשנת 149 למניין הסלווקי (163 לפנה"ס), לבין שלב הביצוע של המסע הקרבי עצמו (חשמונאים א, ו לא ואילך; חשמונאים ב, יג ט ואילך), ראה: בר-כוכבא (לעיל, הערה 32), עמ' 229-231, 258. ראוי לציין כי במקרה אחר הבחין בר-כוכבא בין שני שלבים כאלה, ועיין: שם, עמ' 343 ואילך.

99 חשמונאים א, ו כח, לא, לה, לו, לט, מא, נא-נב; חשמונאים ב, יג ב. השווה: קדמוניות, יב 368, 371-373, 377; בר-כוכבא (לעיל, הערה 32), עמ' 230 ואילך. אם במסע אנטיוכוס השלישי ליוון בשנת 192 לפנה"ס השתתפו 200 ספינות מטען לשם העברת כוח לא גדול במיוחד (וכך לפי דברי המקור עצמו: ליוויס, לה, 43, 1 ואילך).

נעשתה גם בדרך הים, שהיא, ככלות הכול, נוחה ויעילה יותר מדרך היבשה. העובדה שהבסיס הקדמי להיערכות הצבאית הסלווקית במסעות ליסיאס היה במרישה,¹⁰⁰ שהיתה שייכת למריס של יאמניה, יכולה לחזק עוד יותר את טענתנו שנמל יאמניה שימש נמל אספקה, מה עוד שגם במרישה היתה מושבה צבאית של צידונים.

לפי עניות דעתי, הכתובת קדמה בשנה אחת לפחות לפשיטה של יהודה המקבי על נמל יאמניה.¹⁰¹ מטעמים אסטרטגיים וענייניים אין להסמך בשום פנים ואופן את הפשיטות על נמלי יפו ויאמניה זו לזו. לכאורה, סמיכות האירועים יכולה להסתבר על-יסוד הרצף הסיפורי של ספר חשמונאים ב.¹⁰² אך יש לזקוף רושם זה לכתיבתו האסוציאטיבית של מחבר הספר ותו לא, מה גם שחובה לזכור תמיד כי הוא מציין שחיבורו לא היה ולא התיימר להיות חיבור היסטורי, ואף מעיד על עצמו שאינו מדייק בפרטים כלל ועיקר.¹⁰³ אדרבה, ראוי להפריד בין הפשיטות על נמלי יפו ויאמניה, ואף ראוי לקשור את הפשיטה על נמל יאמניה בפעילותו הצבאית של יהודה המקבי באדומיאה המערבית ובשדות פלשת בשנת 162 לפנה"ס ולא קודם לכן.¹⁰⁴ מנגד, ייתכן מאוד כי היוזמה הצבאית הכושלת של שני המפקדים היהודים, יוסף בן זכריה ועזריה, שננקטה במקביל לפעילותם של יהודה המקבי ואחיו בגליל ובעבר-הירדן המזרחי,¹⁰⁵ נועדה לפגוע במרישה, כלומר בבסיס הצבאי הקדמי של ליסיאס במתקפתו על יהודה המקבי שביצע את המשימות הללו בשנת האספקה הראשי שלו. בסופו-של-דבר, היה זה יהודה המקבי שביצע את המשימות הללו בשנת 162 לפנה"ס, אך ורק לאחר שהושלמו בהצלחה מבצעי ההצלה בגליל ובעבר-הירדן המזרחי. אילו באמת קדמה הפשיטה על יאמניה ונכרכה כרצף כרונולוגי מיידי עם הפשיטה על יפו, לא יכול היה נמל יאמניה לתפקד בקיץ 163 לפנה"ס, הוא התאריך הנקוב בכתובת. לא זו בלבד, במועד זה היה יהודה המקבי נתון עדיין בעיצומו של מבצע ההצלה בעבר-הירדן המזרחי.

כך או אחרת, נראה כי בכתובת מנמל יאמניה אין כל הד ממשי לפשיטת יהודה המקבי. ייתכן שמעדר החופרים יסייע לגלות את צפונות העבר גם בנושא זה. מכל-מקום, חשיבותה של כתובת זו רבה מאוד בגלל מיעוט הממצאים האפיגרפיים מן התקופה הסלווקית בארץ-ישראל בכלל ומימי מרד החשמונאים בפרט.

הרי סביר להניח כי בשנת 163 לפנה"ס נזקקו הסלווקים לצי גדול הרבה יותר, שכלל, לדעתי, גם ספינות מטען של הצידונים אשר בנמל יאמניה.

100 עיין: כשר (לעיל, הערה 67), עמ' 62-63.

101 חשמונאים ב, יב ח ואילך, ובייחוד עמ' 84-85.

102 שם, שם ז-ח.

103 שם, ב כג-לב; טו לח-לט.

104 כשר (לעיל, הערה 67), עמ' 81 ואילך, ובייחוד עמ' 84-85.

105 חשמונאים א, ה יח-יט, סכ-סה.

